

Kendini Aldatma Ve Dindarlık İlişkisi *

Büşra Kılıç Ahmadi*

Öz

Bu çalışmanın konusunu kendini aldatma ve dini yönelim arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bu çerçevede, iç güdümlü- dış güdümlü dini yönelim biçimleri ile kendini aldatma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını, varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bursa'da ikamet eden 216 yetişkin katılımcı üzerinde yürütülen araştırmanın sonuçları kendini aldatma ile iç güdümlü dini yönelim arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiyi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kendini aldatma, iç güdümlü dini yönelim, dış güdümlü dini yönelim.

The Relationship Between Self Deception And Religiosity

Abstract

The relationship between self-deception and religious orientation is the main subject of this study. Within this scope, the study aims to find out whether there is a meaningful relationship between these two variables and if there is, what kind of relationship it is. This study that investigates 216 participants who lives in Bursa found a significant positive correlation between self-deception and intrinsic religiosity.

Keywords: Self-deception, intrinsic religious orientation, extrinsic religious orientation.

* Bu çalışma yazarın "Kendini Aldatma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden yararlanarak oluşturulmuştur.

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı

Giriş

Pek çok sosyal bilimci, kendini aldatma (self-deception) olgusunun neredeyse insanlık tarihinin ilk yıllarından bu yana var olduğunu ileri sürmektedir. Bu perspektife göre, kendini aldatma ya da genel anlamda aldatma-alданma durumları, insanın bir çevre içerisinde yaşamak zorunda kalmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Aldatma, yalan, hile gibi kavramlar, etik olmayan çağrışımları beraberinde getirdiği için, ilk bakışta kendini aldatma olgusuna tamamen olumsuz anlamlar yüklenebilir. Fakat konunun detaylarına inildikçe, aldatma-aldanma ilişkisinin, hayatın getirdiği problemlerle başa çıkma, sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde bir avantaj sağlama gibi belirleyici noktalarda işlevsel olduğu söylenebilir. Bu işlevlerinden dolayı, gündelik hayatta farkında olarak ya da olmayarak sıkça başvurulan kendini aldatma olgusu, araştırılmaya değer bir nitelik arz etmektedir.

Benlik bilgisi yanlışlığı olarak ifade edilebilen kendini aldatma ve dinin yaşanan hali olan dindarlık kavramları, bu araştırmanın konusunu oluşturan temel yapı taşlarıdır. Burada dindarlık, dini yönelimler açısından ele alınmakta ve bireyler Gordon Allport'un yapmış olduğu sınıflandırma esas alınarak, iç güdümlü dindarlık veya dış güdümlü dindarlık şeklindeki iki gruptan birine dahil edilerek incelenmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, dindarlık yönelimi ile kendini aldatma arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek, bir ilişki söz konusuysa bu ilişkinin yönünü ve derecesini saptamaktır. Bunun yanı sıra Türkçe literatürde çok yer almayan kendini aldatma teorisi deskriptif bir biçimde ele alınarak farklı araştırma sonuçları ışığında teori detaylı şekilde analiz edilmektedir.

Düz bir bakışla psikopatolojik bir duruma işaret ediyor gibi görüldüğü için kendini aldatmanın, iç güdümlü dindarlık ile bağdaştırılması güçtür. Ancak psikolojinin temel meselelerinden biri olan "Birey, davranışı üzerinde ne derece kontrol sahibidir?" sorusu bağlamında sosyal çevrenin birey ve davranışı üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, bu iki kavram (kendini aldatma ve dindarlık) arasındaki ilişkinin zannedildiği kadar yalın ve tek düze olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma da, dini yönelimlerin kendini aldatma stratejilerinin kullanımı noktasındaki etkisinin gün yüzüne çıkartılmasında bir adım olabilme hedef ve umudunu taşımaktadır.

Teorik Çerçeve

1900'lü yılların ortalarından itibaren çokça çalışılmış bir konu olan kendini aldatma, ortaya çıkış süreci, yapısı, imkanı ve yol açtığı paradokslar hakkındaki uzun tartışmalar sebebiyle geniş bir literatüre sahiptir. Kendini aldatma tartışmalarının can damarını "niyet (intention)" bahsi oluşturmaktadır. Bu bahis kendini aldatma çalışmalarındaki ayırım noktalarından birini teşkil etmektedir. Buna göre konu üzerindeki bütün literatürü iki üst grupta incelemek mümkündür: Kendini aldatmanın bireyin niyetli ve bilinçli bir dahli olmaksızın meydana geldiğini savunanlar ve sürecin niyet temelli işlediği iddiasında olanlar. Bu ayırım ise iki temel perspektife dayanmaktadır: Niyetselci (intentionalist) ve niyetselci olmayan (non-intentionalist) bakış açısı.

Üzerinde uzlaşmış bir tanımının bulunduğunu söylemek güç olmakla birlikte, kendini aldatmanın geleneksel tanımı kişiler arası aldatma baz alınarak yapılmıştır. Buna göre kendini aldatma, kişinin aslında doğru olmadığını bildiği bir şey hususunda kendine yalan söylemesi ve bu yalana inanmasını ifade etmektedir. Burada önemli olan, kişiler arası aldatmadaki iki kişilik rolü, kendini aldatmada kişinin tek başına üstleniyor olmasıdır. Bu bakış açısının iki ön kabulü bulunmaktadır: Kişi aynı zamanda iki zıt inancı birden taşımalı ve de yanlış olduğunu bildiği bir inanca kasıtlı bir şekilde inanmalıdır. Bu bakış açısına göre kişi hem aldatan hem aldanan rolünü tek başına üstlenmektedir.¹ Yani kişi, hem kendisini aldattığı gerçeğini bilmelidir ki aldatılsın, hem de bu gerçekten haberdar olmamalıdır ki aldanılsın. Fakat sosyal öğrenme kuramının sahibi Kanadalı psikolog Albert Bandura, aldatan ve aldananın aynı birey olduğunu vurgulayan bu tanıma katılmamaktadır. Ona göre bireyin kendisini ahmak yerine koyarak kandırması mümkün değildir. Zira bu durum bölünmüş benlikler yaratmakta ve bu benliklerden biri de böylelikle bilinçdışına mahkum edilmektedir.² Bandura'nın işaret ettiği üzere bu bakış açısı bazı paradoksların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu paradokslardan başlıca iki tanesi statik ve dinamik paradokstur. Kişinin aynı anda iki zıt inancı barındırması statik paradoksu, aldatıldığını bilerek kendisini

¹ Brandon Glynn Scott, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception: Is Cleansing Strictly Physical?*, (MA Dissertation Thesis, Stephen F. Austin State University), Nacogdoches 2008, s. 16.

² Albert Bandura, "Self Deception: A Paradox Revisited", *Behavioral and Brain Sciences*, 34/1 (2011), s. 16-17.

aldatması ise dinamik paradoksu ifade etmektedir.³ Eylemdeki niyet vurgusu sebebiyle bu bakış açısı niyet selci yaklaşım başlığı altında yer alabilir.

Bahsi geçen paradokslar üzerindeki çözüm arayışları alternatif kendini aldatma tanımlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan biri olan niyet selci olmayan tanım kendini aldatmada, kişinin yanlış olduğunu bildiği bir inanca kasıtlı bir şekilde bağlandığı savına karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışlardan biri psikanalitik model üzerinden yapılmıştır. Freud'un bilinç dışını psişenin merkezine yerleştirmesi ve halefi olan psikanalistlerin de çalışmalarını, zihnin bireyin bilincinde olduklarından daha fazlasına sahip olduğu düşüncesi üzerine inşa etmesi, kendini aldatmanın psikodinamiğinin anlaşılması için önemli bir çerçeve oluşturmuştur.⁴ Bu perspektife göre kendini aldatma, dinamik bilinç dışının, bireyi anksiyeteden uzak tutmak veya anksiyeteyi minimum düzeye indirmek amacıyla, bilincin kişiyi incitebilecek gerçeklere ulaşmasını engellemesiyle ortaya çıkmaktadır. Yani kişiler arası aldatmaya benzer şekilde, dinamik bilinç dışı, bilinci aldatmaktadır.⁵ Burada kendini aldatma süreci bilinç dışı amaç ve hedefler tarafından tetiklendiği için, kişinin hükümlerinin nasıl etkilendiğinin farkında olması mümkün görünmemektedir.⁶ Böylelikle psikanalitik model hem statik hem dinamik paradokstan kaçınmış olmaktadır. Ancak bu kez de farklı zorluklar söz konusu olmaktadır. Dinamik bilinç dışı, anksiyeteyi azaltmak için bilinci tehdit eden gerçekleri tespit etmekte ve bilincin bunlara ulaşmasını engellemektedir. Bütün bunları yaparken dinamik bilinç dışı anksiyeteye yol açacak gerçeklerin de, tüm bu aldatmacanın da farkındadır. Bu da çoklu zihin (multiple minds) problemini beraberinde

³ Julie Kirsch, "The Truth About Self-Deception", <http://www.spring.org.uk/2009/10/the-truth-about-self-deception.php> (Erişim Tarihi: 18.06.2015).

⁴ Delroy L. Paulhus, "Self-Deception and Impression Management in Test Responses", *Personality Assessment via Questionnaires: Current Issues in Theory and Measurement* (ed. A. Angleitner J.S. Wiggins), Springer-Verlag, Berlin 1986, s. 144; Jordan B. Peterson ve dğr., "Self-Deception and Failure to Modulate Responses Despite Accruing Evidence of Error", *Journal of Research in Personality*, 37 (2003), s. 206.

⁵ Scott, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception*, s. 16.

⁶ Leonard S. Newman, "Motivated Cognition and Self-Deception", *Psychological Inquiry*, 10/1 (2009), s. 62.

getirmektedir. Ayrıca dinamik bilinçdışı “tüm bunları yapabiliyorsa, bilinç neden yapmasın?” sorusu akla gelmektedir.⁷

Kendini aldatmanın niyetseleci olmadığını savunan bir diğer model bilişsel modeldir. Bilişsel model de tanımlamasını yaparken psikanalitik modele benzer şekilde bilinçdışı fenomenine atıf yapmaktadır. Ancak bilişsel model bilinçdışını, psikanalizdeki bilinç öncesi gibi, bireyin dikkat etmediği ancak dikkatini yönelttiği takdirde bilinç alanına taşınabilen tüm fikir ve düşüncelerinin bulunduğu yer olarak tanımlamaktadır.⁸ Fakat bilincin kapasitesi sınırlıdır. Çok kez tekrarlanarak otomatikleşmiş eylemler artık bilinç düzeyinde değil, bilinçdışı düzeyinde gerçekleşmeye başlamaktadır.⁹ Dolayısıyla böylesi otomatikleşmiş eylemlerde kasıt söz konusu olmamaktadır. Bilişsel tanıma göre kendini aldatma iki bilinçdışı amaç, yani öz saygıyı ve kişisel devamı korumak üzere çalışmaktadır. Eski ve köklü olmaları sebebiyle birey onları sorgulamaya ya da üzerinde düşünmeye ihtiyaç duymadığı için bu amaçlar bilinçdışında yer almaktadır. Bu amaçlar kendilerini tehdit edecek bir durum söz konusu olmadıkça bilinçli dikkate mazhar olmamaktadır.¹⁰ Böylelikle kişi bu amaçlar doğrultusunda kendi davranışının makul bir açıklamasını kabul ederek anksiyeteden kurtulmuş olmaktadır. Yani kişi, bilinçsiz bir biçimde kendisine ait bir algılama alanı geliştirmekte, dikkatini öz saygısını zedeleyebilecek duygu ve düşüncelerden uzaklaştırarak kendisini aldatmaktadır.¹¹ Burada görüldüğü üzere, kişi bir dizi alternatif yorum arasından bir tanım seçtiğinin farkındalığına sahip değildir.

Bilişsel modele göre, datanın kasıtsız çarpıtılma nedenleri arasında verinin canlılığı, ulaşılabilirliği, onaylama önyargısı (confirmation bias), nedensel açıklama ihtiyacı gibi etmenler sayılabilir.¹² Verinin canlılığı

⁷ Scott, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception*, s. 18.

⁸ Ahmet Akın, *Kendini Aldatma: Neden ve Sonuçlara İlişkin Bir Analiz*, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 16; Ahmet Akın, “Kendini Aldatma”, *Psikolojide Güncel Kavramlar II: Benlik* (ed. Ahmet Akın- Ümran Akın), Nobel Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 53.

⁹ Bernard J. Baars, “In The Theatre Of Consciousness: Global Workspace Theory, A Rigorous Scientific Theory of Consciousness”, *Journal of Consciousness Studies*, 4/4 (1997), s. 294-296.

¹⁰ Scott, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception*, s. 19, 20.

¹¹ Akın, *Kendini Aldatma*, s. 16.

¹² Alfred R. Mele, “Real Self-Deception”, *Behavioral and Brain Sciences*, 20 (1997), s. 93-94; Alfred R. Mele, *Self-Deception Unmasked*, Princeton University Press, Princeton 2001, s. 28-29.

ilkesine göre güncel veri, silik veriden daha kolay bilinç alanına çekilebilir bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla birey, bilgi inşa sürecinde silik veriden daha çok güncel verileri kullanmakta ve bu veriler ışığında hükümler oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı olarak bilgi inşa sürecinde bilginin ulaşılabilirliğinin de yönlendirici olduğu görülmektedir. Onaylama önyargısı ise bir hususta olumlu görüş sahibi olduktan sonra bütün olumsuz verilerin göz ardı edilmesini ifade etmektedir. Böylece birey zihninde olumlu bir intiba oluşturduktan sonra, yeni verileri bu şema üzerinden yorumlamakta ve şemaya uymayanları bilinçsizce ekarte etmektedir. Bu sebeple belirli algısal süreçlerin açıklığa kavuşturulmasıyla kendini aldatmanın niyetselci olmadığı iddiasının desteklenmesi hedeflenmiştir. Yani zihinsel bölünme ya da herhangi bir alt sisteme ihtiyaç olmaksızın kendini aldatma açıklanmaya çalışılmıştır.

Yine niyetselci olmayan yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer bakış açısı arzu vurgusuyla öne çıkan motivasyonalist yaklaşımdır. Motivasyonalistlere göre, kendini aldatmanın paradoks olarak görülmesinin sebebi, kişilerarası aldatmadan yola çıkılarak anlaşılmaya çalışılmasıdır.¹³ Bu yaklaşıma göre kendini aldatmanın altında yatan temel güç arzu ve duygulardır.¹⁴ Motivasyonalist akımın temsilcisi A.R. Mele'ye göre bütün sıradan kendini aldatma vakalarının, arzuların inançlarımız üzerindeki etkileriyle açıklanması mümkündür.¹⁵ Yani davranışla etkileşimde olan koca bir inanç ve arzular ağından bahsedilmekte¹⁶ ve kendini aldatma arzu kaynaklı algısal ve yorumsal kusur olarak değerlendirilmektedir.¹⁷ Bireyin X'e inanma arzusu, X olmayanı gösteren kuvvetli deliller olsa dahi bunları X lehine yorumlamasını ve nihayetinde X'e inanmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak burada herhangi bir kasıt mevzu bahis olmayıp¹⁸, yalnızca datanın arzu sebebiyle tahrifi söz konusudur¹⁹. Bu bakış açısına göre, farkında

¹³ Mele, *Self-Deception Unmasked*, s. 122-124.

¹⁴ Steve Kirby, "Telling Lies? An Exploration of Self-Deception and Bad Faith", *European Journal of Psychotherapy, Counselling & Health*, 6/2 (2003), s. 100.

¹⁵ Mele, *Self-Deception Unmasked*, s. 121-137.

¹⁶ Eric Funkhouser, "Do The Self-Deceived Get What They Want?", *Pacific Philosophical Quarterly*, 86 (2005), s. 300.

¹⁷ Kirby, "Telling Lies? An Exploration of Self-Deception and Bad Faith" , s. 99.

¹⁸ Mele, *Self-Deception Unmasked*, s. 123; 132-134.

¹⁹ Alfred R. Mele, *Irrationality: An Essay on Akrasia, Self-Deception and Self-Control*, Oxford University Press, Oxford 1987, s. 127-129.

olmasalar da arzuların kuşatması altında yaşamlarını sürdürdükleri için insanlar, daima kendini aldatma riski altındadır.²⁰

Mele, arzu sebebiyle data tahrifi için olumlu yanlış yorumlama, olumsuz yanlış yorumlama, seçici odak, seçici delil toplama²¹ olmak üzere dört strateji belirtmiştir. Yani, bireyin X hakkındaki arzusu onu datayı olumlu şekilde yanlış yorumlamaya, X hakkındaki arzuları olmasa X aleyhine olarak yorumlayacağı durumu lehine yorumlamaya itebilir. İkincil yöntem olarak birey, farkında olmaksızın eldeki verinin ne kadar X'in lehine olduğunu göz ardı ederek, olumsuz bir şekilde datayı aleyhine yorumlayabilir. Ya da seçici dikkatin sonucu olarak, X karşıtı datayı görmezden gelebilir. Son olarak ise, veri toplarken X yanlış dataya ağırlık verebilir.²² Bu stratejileri kullanarak kişi elde ettiği veriyi arzuladığı yönde kasıtsızca çarpıtabilir. Mele bu stratejilerden bahsederken bireyin niyetinin her zaman sonuç üzerinden okunabilecek kadar şeffaf olmayabileceği fikrine de değinmektedir. Buna göre kendini aldatmanın altında yatan zihinsel süreç güdülenmiş olabilir (kasıtlı olabilir). Ancak arzu (niyet) tarafından güdülenmemiş olup, yalnızca başka bir şeyden sakınmak arzusuyla güdülenmiştir.²³ Yani bir kişi kasıtlı olarak hoş olmayan delilleri reddediyor olabilir. Ancak bunu kendini aldatma niyetiyle yapmıyor olabilir. Böylelikle Mele, statik ve dinamik varsayımların ikisini de zayıflatmak istemiştir.²⁴

Yukarıda anlatılan tanımların dışında, onlardan bazı nüanslarla ayrılan pek çok kuramcının tanımından bahsetmek mümkündür. Bunların hepsine burada yer verilmemekle birlikte, önemli görülen bazılarından kısaca söz edilecektir. Bunlardan ilki psikanalitik modele ve onun zihni bölümleyen bakış açısına karşı çıkan Fransız varoluşçu filozof Sartre'in tanımıdır. Ona göre bilinç bölünemez olması dolayısıyla aldatma fiilini de aldanma fiilini de icra eden aynı kişidir. Kişi yalan

²⁰ Dion Scott-Kakures, "At Permanent Risk: Reasoning and Self-Knowledge in Self-Deception", *Philosophy and Phenomenological Research*, 64/3 (2002), s. 599-600.

²¹ Mele, *Irrationality: An Essay on Akrasia, Self-Deception and Self-Control*, s. 125-126; Mele, *Self-Deception Unmasked*, s. 25-27.

²² Steve Kirby, "Telling Lies? An Exploration of Self-Deception and Bad Faith", s. 101.

²³ Mele, *Self-Deception Unmasked*, s. 18-19.

²⁴ Robert Lockie, "Depth Psychology and Self-Deception", *Philosophical Psychology*, 16/1 (2003), s. 141-142.

söylediğinin bilincinde ise yalan bozular.²⁵ Yani kendini aldatma diye bir şey söz konusu olamaz. Bu minvalde Sartre'ın bakış açısından etkilenen Herbert Fingarette, kendini aldatmanın bir paradoks gibi görünmesini, insan zihninin sıradan meseleler için nasıl çalıştığının doğru tetkik edilmemesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu sebeple ona göre açıklanması gereken zihnin genel olarak nasıl çalıştığıdır. Bu husus doğru şekilde kavrandığında kendini aldatma kavramı sorunlu olmaktan çıkacaktır.²⁶ Fingratte'a göre kendini aldatmada kişinin özel bir kurnazlığı mevzu bahis olmayıp, kişi dikkatini çıkarlarına bağlı olarak bir tarafa yönlendirmektedir. Bir başka anlatımla, kişi kendisi hakkındaki arzu edilmeyen inançlara odaklanmamakta ve böylelikle onları gizlemektedir. Bunu yaparken zihin normal aktivitelerinde kullandığı her zamanki yolu izlemekte, özel bir kasıt, kurnazlık veya hile amacı gözetmemektedir.²⁷

Bu bağlamda çalışma yapan diğer isim evrimci biyolog Robert Trivers'tır. Trivers'a göre zihnin açık bellek-örtük bellek ayrımı kendini aldatma için uygun zemini hazırlamaktadır. Açık bellek, bilinç düzeyindeki genel bilgileri, geçmiş yaşantıları içermektedir ve bütün bunlar anımsanabilir bir hüviyete sahiptir. Ancak örtük bellek bireyin bilinçli hatırlamaya dayanmayan bilgisini kapsamaktadır. Burada toplanan bilgiler bilinç söz konusu olmaksızın toplanmaktadır. Dolayısıyla birey anılarından bazılarını hatırlarken, bazılarını hatırlamamaktadır. Bu minval üzere bireyin davranışı, kişi farkında olmaksızın hatırlayamadığı anılardan etkilenebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, davranışı etkileyen hatırlanamayan anıların tutumları etkilemesi de mümkündür. Böylece birey bir kendini aldatma döngüsünün içerisinde düşebilmektedir.²⁸

Bunun dışında kendini aldatmanın bireyin kendisine dair bir öz-bilgi eksikliğinden kaynaklandığını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Buna göre birey benliği tarafından kandırılmamakta, benliği hakkında kendisini kandırmaktadır. Dolayısıyla kendini aldatma, benlik hakkındaki yanlışları içermektedir ve bu minvalde kendini

²⁵ Bkz. Kirby, "Telling Lies? An Exploration of Self-Deception and Bad Faith", s. 106-107.

²⁶ Herbert Fingarette, *Kendini Aldatma*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003, s. 142.

²⁷ Rachel Brown, "The Emplotted Self: Self-Deception and Self-Knowledge", *Philosophical Papers*, 32/3 (2003), s. 292-294.

²⁸ Robert Trivers, "The Evolution and Psychology of Self-Deception", *Behavioral and Brain Sciences*, 34 (2011), s. 6-7.

aldatma yerine öz yanlışlık (self-mistake) adlandırması öne sürülmüştür.²⁹ Bu bakış açısına göre kendini aldatan bireyler inanmak istediklerine inanıyor değildirler, aksine inandıkları şey hakkında yanlış inanca sahip olmaktadır. Bu da neden kendini aldatan bireylerin bu aldatma eylemlerinin tamamen farkında olmadıklarını açıklamaktadır.³⁰

Bahsi geçen perspektiflere ilaveten Festinger'in bilişsel çelişki teorisinden de bahsedebilir. Bu teoriye göre birey, çevresi, kendisi veya davranışları hakkındaki bilgi, düşünce ve inançları arasında bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda, uyanacak olan rahatsızlık hissinden kurtulmak adına bilinçli bir şekilde bu fikir veya davranışını değiştirerek ya da uçelişkiye sebep olan bilgi kaynağından uzaklaşarak kendisini aldatmaktadır.³¹ Böylelikle bireyin psişesinde bir rahatlama sağlanmakta ve gündelik meselelere odaklanabilmesi mümkün hale gelmektedir.

Son olarak ABD'li psikolog Daniel Goleman'ın dile getirdiği kolektif kendini aldatma kavramlaştırmasından da bahsetmek yerinde olacaktır. Goleman, bireylerin kişisel olarak kendilerini aldatmalarının yanı sıra, doğru olmayan bir şeye kitlesel olarak inanarak kolektif kendini aldatmaya da düşebileceklerini iddia etmektedir. Örneğin teknolojinin ilerlemesiyle insanların daha güvende olduklarına inanmaları, kolektif kendini aldatma olarak değerlendirilebilir. Halbuki, teknoloji ilerledikçe ağır nükleer silahlar, ekolojik sorunlar, kötü beslenme alışkanlıkları, GDO'lu besinler gibi insan hayatını tehdit eden risk kaynakları oldukça artmaktadır.³²

Görüldüğü üzere kendini aldatmayı tanımlarken edinilen bakış açısının ne kadar önemli ve belirleyici olduğu, özellikle konunun gündelik hayattaki yansımalarını taşıyan sosyal ilişkiler ve ahlak gibi alanlara bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen yaklaşımlardan herhangi birinin benimsenmesi, bu alanları ilgilendiren pek çok ön kabulü beraberinde getireceği için üzerinde titizlikle düşünülmesi

²⁹ Richard Holton, "What is the Role of The Self in Self Deception", *The Aristotelian Society*, 101/1 (2001), s. 53-69.

³⁰ Eric Funkhouser, "Do The Self-Decieved Get What They Want?", *Pacific Philosophical Quarterly*, 86 (2005), s. 295-309.

³¹ Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Standford University Press, California 1962, s. 3-4; Scott, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception: Is Cleansing Strictly Physical?*, s. 25-26.

³² Daniel Goleman, "What is Negative About Positive Illusions? When Benefit for the Individual Harm Collective", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8/2 (1989), s. 195-196.

gerekmektedir. Zira, genel olarak niyetseleci olmayan tanımlar, kendini aldatmada kişinin herhangi bir kasıt ve farkındalığının olmadığını, yani kararlarından sorumlu olamayacağını savunmaktadır. Bu da karar verme sürecinin ahlakiliğine gölge düşürmekte ve her türlü davranış için meşruiyet zemini hazırlayarak onu normalleştirdiği izlenimi vermektedir. Bu sebeplerden ötürü, bu araştırmanın sonuçları bireyin kendini aldatmadaki kastını ve dolayısıyla kararlarından sorumlu olduğunu doğrulayan gelenekselci paradigmaya yakın bir duruşla değerlendirilecektir.

Kendini Aldatma ve Psikolojik Sağlık

“Ben kimim?” ve “Ben ne yapabilirim?” sorularının cevabı gerçek benliğe, “Nasıl biri olmalıyım?” veya “Gerçekte kendimi nasıl biri olarak görmek isterim?”in cevabı ise ideal benliğe işaret etmektedir³³. Gerçek ve ideal benlik arasındaki ilişkinin ruh sağlığını önemli ölçüde etkilediği kabul edilmektedir.³⁴ Sağlıklı bir psikolojik yaşam için bireyin gerçek yaşantısı ile nasıl davranması gerektiğine dair düşünceleri arasında bir uyum söz konusu olmalıdır. Zira kişi tasarladığı ideal benliği doğrultusunda davranış sergileyebildiği ölçüde kendini rahat ve kaygıdan uzak hissetmekte iken, ideal benliğine aykırı davranışlarda bulunduğu ölçüde ise kaygıya boğulmaktadır.³⁵ Bahsi geçen ikili arasındaki tutarlılığın sağlanması her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda ise benlik aykırılığı söz konusu olmaktadır. David Polonoff'un da işaret ettiği gibi³⁶, benlik aykırılığına tekabül eden bu durumu benliğin kendisini aldatması olarak nitelendirmek mümkündür. Bir başka deyişle, bireyin gerçek benliğiyle ideal benliği arasında bir uçurum söz konusu olduğunda, birey gerçek benliğini ideal olana yaklaştıramayacağını düşünüyorsa, kendini aldatmaya teşebbüs ederek var olan uçurumu kapatmaya çalışabilir. Kişinin kendini aldatmaya başlamasıyla kaygı düzeyi daha da artmakta ve zamanla benlik bilinci kökten sarsılabilmektedir.³⁷

³³ Güncel Masaroğulları, Muhammet Koçakgöl, *Psikoloji Sözlüğü*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011, s. 85.

³⁴ Hayati Hökeleli, *Psikolojiye Giriş*, 4.B., Emin Yayınları, Bursa 2013, s. 168-169.

³⁵ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1972, s. 288.

³⁶ David Polonoff, “Self-Deception”, *Social Research*, 54 (1987), s. 45-53.

³⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 429.

Evrimsel teorisyenlere göre kendini aldatma, insanın diğerlerini aldatabilmek için geliştirdiği adaptasyona dayalı bir yöntemdir.³⁸ Söz gelimi, Trivers kendini aldatmayı, diğerlerini aldatmak için evrilmiş saldırgan (offensive) bir strateji olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açısına göre kendini aldatma sosyal dünya ile ilişki kurmada faydalı bir araç işlevi görmektedir.³⁹ Ancak bu yaklaşım, yalanın bilişsel yükünü hafifletmekte ve böylelikle işlenen suçun cezasını minimize etmektedir.⁴⁰ Buna karşın, pek çok araştırma kendini aldatmanın dünyanın zorluklarıyla başa çıkmada güçlük çeken bireylerin benimsediği savunmacı (deffensive) bir strateji olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım kendini aldatmayı “psikolojik immün sistemi” gibi görmektedir.⁴¹

Evrimsel yaklaşım savunucularından Hoppel ve Trivers’a göre, hemostazın, yani biyolojik dengenin korunması ruh sağlığı için olmazsa olmazdır. Bu dengeyi bozacak olan her şey, çok olumlu addedilen şeyler de olsa, zararlı kabul edilmektedir. Dolayısıyla kendini aldatma da dozajı aştığı takdirde zararlı olabilmektedir⁴². Bununla birlikte, kendini aldatma stratejilerine çokça başvurmak, diğer bireyler üzerinde mantık dışı ve ruhsal açıdan dengesiz izlenimi bırakabilmektedir. Dahası doğruların çarpıtılması, kalıcı algı problemlerini beraberinde getirebilmektedir. Böylelikle kendini aldatma, bireyin intrapsişik ve bireyler arası uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmekte⁴³, yani klasik ruh sağlığı tanımlarında yer alan iyi uyum sağlama haline zarar verebilmektedir.

Randal Colvin ve arkadaşlarının yürütmüş olduğu boylamsal araştırmaların sonuçlarına göre, kendini aldatma kısa vadede bireye öz-saygısını korumada yardımcı olsa da, uzun vadede bireyi bir kısır döngü içerisinde bırakarak yalnızlaştıran başarısız bir stratejiye

³⁸ Hui Jing Lu, Lei Chang, “Deceiving Yourself to Better Deceive High-Status Compared to Equal-Status Others”, *Evolutionary Psychology*, 12/3 (2014), s. 635-651.

³⁹ Trivers, “The Evolution and Psychology of Self-Deception”, s. 13.

⁴⁰ Zoë Chance and Michael I. Norton, “The What and Why of Self-Deception”, *Current Opinion in Psychology*, 6 (2015), s. 104.

⁴¹ Timothy D. Wilson, Daniel T. Gilbert, “Affective Forecasting”, *Advances in Experimental Social Psychology*, 35 (2003), s. 380.

⁴² William von Hippel, Robert Trivers, “The Evolution and Psychology of Self-Deception”, *Behavioral and Brain Sciences*, 34 (2011), s. 14-15.

⁴³ Delroy L. Paulhus, “Interpersonal and Intrapsychic Adaptiveness of Trait Self-Enhancement: A Mixed Blessing?”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 74/ 5 (1998), s. 1205-1206.

dönüşmektedir.⁴⁴ Ayrıca bu çalışma, psikolojik açıdan uyum sağlamış bireylerin olumlu yanılsamalara sahip olduğunu ortaya koyan Shelley Taylor ve Jonathon Brown'un araştırma sonuçlarının tam aksini göstermektedir. Olumlu yanılsamaların psikolojik iyi olma halini desteklediğini iddia eden Taylor ve Brown'a göre, pek çok insan kendisi, yetenekleri ve geleceği hakkında olumlu yanılsamalara sahip olup ekstrem bir seviyeye ulaşmadığı sürece bu durum ruh sağlığını olumlu yönde etkilemektedir.⁴⁵

Jordan Peterson ve arkadaşları da, yaptıkları araştırmalar neticesinde kendini aldatmanın kısa vadede birey için olumlu sonuçlar doğurabileceğini, özellikle anlık stres ve anksiyetenin hafifletilmesinde etkili olabileceğini, ancak bunun bir alışkanlık halini almasıyla uzun vadede bireyi nevrozizm gibi patolojik rahatsızlıklara götürebileceğini ifade etmektedir.⁴⁶

Yapısı gereği kendini aldatma zaman zaman bireyi gerçek dışılığa götürebilmektedir. Örneğin, bilginin bireye doğru ve bütünlüklü bir şekilde iletilmesini engellediği için, uygun davranışın seçilip sergilenmesi sürecinde aksaklık, hatta tahribata yol açabilmektedir. Benzer şekilde anıların çarpıtılması yoluyla sağlanan kendini aldatma durumları da hafıza problemlerine yol açabilmekte ya da en iyi ihtimalle geçmişin sağlıklı bilgisine ulaşamayan bireyin öngörü kabiliyetinin kısıtlanmasına sebep olabilmektedir.⁴⁷

Ann Tenbrunsel ve David Messick de meseleyi ahlaki boyuttan ele alarak kendini aldatmanın, ahlaki çöküşün merkezinde yer aldığını ve karar verme mekanizmasını etkileyerek ahlaki olmayan davranışın etkin bir faili haline geldiğini iddia etmiştir.⁴⁸ Buna göre bireyler ahlaki olmayan davranışları hakkında kendilerine kılık değiştirmiş hikayeler anlatabilmektedirler. Gerçek hikayelerin edite edilmiş halini servis

⁴⁴ C. Randall Colvin ve dğr., "Overly Positive Self-Evaluations and Personality: Negative Implications for Mental Health", *Journal of Personality and Social Psychology*, 68/6 (1995), s. 1157.

⁴⁵ Shelley E. Taylor, Jonathon D. Brown, "Positive Illusions and Well-Being Revisited Separating Fact From Fiction", *Psychological Bulletin* 116/1 (1994), s. 21, 24-25.

⁴⁶ Jordan B. Peterson ve dğr., "Self-Deception and Impaired Categorization Of Anomaly", *Personality and Individual Differences*, 33 (2002), s. 335-337.

⁴⁷ Hippel, Trivers, "The Evolution and Psychology of Self-Deception", s. 15.

⁴⁸ Ann E. Tenbrunsel, David M. Messick, "Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior", *Social Justice Research*, 17/2 (2004), s. 233.

ederek bireyler, eylemlerini yeniden adlandırmış ve kararlarını yeniden yaftalamış olmaktadır ki, bu da kabul edilmez olan davranışların sosyal olarak onaylanmış davranışlara çevrilmesi anlamına gelmektedir.

Tenbrunsel ve Messick'in düşüncelerinin aksini iddia eden Neil Levy'ye göre ise kendini aldatmanın ahlakla bir bağlantısı yoktur. Kendini aldatmayı yalnızca bir çeşit hata olarak yorumlayan Levy, bireyin kendini aldatmasından sorumlu tutulmasını on yedinci yüzyıldan kalmış bir bakış açısının ürünü olarak değerlendirmektedir. Ona göre bugün kendini aldatmaya farklı yorumlar getirilmeye başlanmıştır. Artık kendini aldatma, bireyin kastı olmaksızın başına gelen ve ondan sakınma imkanı bulamadığı bir şey olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹ Bu perspektif birey üzerindeki bütün sorumluluğu kaldırmaktadır. Benzer şekilde, Dana Nelkin de kendini aldatmanın nedeninin "inanma arzusu" (desire to believe) olduğunu ve kişinin bu arzusundan haberdar olmak zorunda olmadığını ileri sürmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla kendini aldatma kişi farkında olmaksızın gerçekleşmektedir ve bu sebepten ötürü birey bu aldatma eylemi dolayısıyla sorumlu tutulmamalıdır.

Peter Lewinsohn ve arkadaşları ise kendini aldatmanın olumlu sonuçlar doğuracağını iddia eden araştırmacılar arasında yer almaktadır. Araştırmacıların elde ettikleri veriler, depresyon geçiren bireylerin normal bireylere kıyasla daha gerçekçi benlik algısına (self-perception) sahip olduklarını göstermektedir.⁵¹ Buna göre depresyon geçiren katılımcıların sosyal yeterlilikleri hakkındaki sorulara verdikleri cevaplar ile gözlemcilerin onlar hakkındaki gözlemleri arasındaki uyumsuzluk, normal bireylere oranla çok daha azdır. Yani depresyonda olmayan bireyler kendileri hakkında daha olumlu algılara sahiptir ve belki de bu olumlu bakış, gerçek dışı ve aldatıcı da olsa, onları depresyon ihtimaline karşı korumaktadır denilebilir. Genel olarak psikolojideki yaygın kanaate göre de, kendini aldatma psikolojik açıdan kazanç sağlamayacak bile olsa, bir dereceye kadar normal kabul edilmektedir.⁵²

⁴⁹ Neil Levy, "Self-Deception and Moral Responsibility", *Ratio(new series)*, 17/3 (2004), s. 294.

⁵⁰ Dana K. Nelkin, "Self-Deception, Motivation, and The Desire to Believe", *Pacific Philosophical Quarterly*, 83 (2002), s. 395.

⁵¹ Peter M. Lewinsohn ve dğr., "Social Competence and Depression: The Role of Illusory Self-Perceptions", *Journal of Abnormal Psychology*, 89/2 (1980), s. 210-212.

⁵² Mark Leary, "The Self We Know and the Self We Show: Self-esteem, Self-presentation, and the Maintenance of Interpersonal Relationships", *Blackwell*

Yine kendini aldatmanın insanın kendisini anlaması için bir engel olduğunu ve bireyin bu engelin üstesinden gelebilmek için özel çaba sarf etmesi gerektiğini ileri sürenler de söz konusudur.⁵³ Ahmet Akın'a göre ise ılımlı düzeyde yaşanan kendini aldatma, bireyin benliğine hizmet ettiği ve amaçlarına ulaşmasına yardımcı olduğu için olumlu bir çarpıtma olarak yorumlanabilir. Ancak aşırı düzeyde kendini aldatma, akıldışı bir temele sahip olduğu için negatif bilişsel çarpıtmalarla karakterize edilebilir. Ona göre, aldatmanın yarattığı yüksek öz-saygı, kişisel yeterlilik ve psikolojik iyi olma gibi olumlu duygular, her zaman en önemli olan ve bireyi eylem, plan ve amaçlarını belirlemeye güdüleyen duygular değildir. Psikolojik iyi olma ve öz-doyumdan olma pahasına da olsa gerçeklik birey için son derece önemlidir.⁵⁴

Kendini Aldatma ve Dindarlık

Günümüzde varlığını sürdüren bütün büyük dinler dürüstlüğe büyük önem atfeden söylemlere sahiptir. İnsanların, özelde din adamları, genelde ise dindar insanlar hakkındaki olumlu ön yargıları da bu söylemlerin getirisi olarak değerlendirilebilir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, liberal ve seküler kesimden olanlar dahil olmak üzere insanlar ateistleri, diğer din mensuplarından daha güvenilmez bulmaktadırlar⁵⁵. Hatta ateistlerin yine ateistler tarafından güvenilmez bulunduğunu gösteren araştırma sonuçlarından⁵⁶ bile bahsetmek mümkündür. Bu sebeple dindarlık ile aldatma arasında ters yönlü bir ilişkinin söz konusu olması öngörülmektedir.

Dindarlık ve aldatma ilişkisinin dengesini değiştirecek olan husus, ötekini aldatma ve kendini aldatma arasındaki farkta yatmaktadır. Zira yukarıda da bahsi geçtiği üzere bazı araştırmacılar kendini aldatmayı, bilinçdışı bir aldatma vakası olarak değerlendirerek bireyin kendisini savunması için kullandığı masum bir mekanizma olarak nitelendirmekte

Handbook of Social Psychology: Interpersonal Processes (ed. Garth J. O. Fletcher - Margaret S. Clark), Blackwell Publishing, Malden 2003, s. 470.

⁵³ Ali Kuşat, "Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", *Dini Araştırmalar*, 3/8 (2000), s. 111-115.

⁵⁴ Akın, *Kendini Aldatma*, s. 77; Akın, "Kendini Aldatma", s. 71-72.

⁵⁵ Will M. Gervais ve dğr., "Do You Believe in Atheists? Distrust Is Central to Anti-Atheist Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 101/ 6 (2011), s. 1200.

⁵⁶ Will M. Gervais, "Everything Is Permitted? People Intuitively Judge Immorality as Representative of Atheists", *PLOS ONE*, 9/4 (2014), s. 7.

ve ötekini aldatma ile kendini aldatmayı dürüstlük bağlamında birbirinden çok ayrı tutmaktadırlar.

Bu minvalde, kendini aldatma ve dindarlık arasında pozitif yönlü ilişkiler öngören araştırmacılar olmuştur. Doğrudan kendini aldatma ve dindarlık ilişkisini konu edinen az sayıda çalışma da bu bakış açısına sahip araştırmacıların öngörülerini doğrulamıştır. Bu bağlamdaki ilk girişimi, Gary Leak ve Stanley Fish'in yaptığı araştırma oluşturmaktadır. Bu araştırma, iç güdümlü dini yönelim ile kendini aldatma arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Leak ve Fish bu sonuçları, dindar bireylerin kendi inanç sistemleri içerisinde kendini aldatmanın bir unsurunu barındırdıkları iddiası doğrultusunda yorumlamıştır.⁵⁷ Batı literatüründe dinin kendisinin bir kendini aldatma kaynağı olduğunu iddia eden diğer yazınlar da mevcuttur. Bu perspektife göre din, insanlar için zorluklarla mücadelede bir başa çıkma stratejisi, ölümlü dünyayı ölümsüzleştirmek için insanların kurguladığı bir mit, yani tümüyle bir kendini aldatmacadır. Dine ontik sorularla yönelmek psikolojinin alanı içerisine girmemekle birlikte, Juha Raikka'nın bu iddialara cevaben yakaladığı nokta dikkate değerdir. Raikka'ya göre, bu dünyadaki tecrübelerinin insanları öte dünyaya inanmaya motive ediyor olması kendini aldatma olarak nitelendirilemez. Zira kendini aldatmada yanlış olduğu açık olan bir şeye inanç söz konusudur.⁵⁸ Dini inanç ise yanlışlanabilir ya da tam aksine doğrulanabilir bir tabiata sahip değildir. Dolayısıyla dini inancı kendini aldatma başlığı altında incelemenin bilimsellik sınırları dışında kaldığı söylenebilir.

Benzer şekilde Christopher Burris ve Geoffrey Navara'nın yapmış olduğu çalışmada da kendini aldatma ve iç güdümlü dindarlık arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.⁵⁹ Bazı araştırmacılar saptanan bu

⁵⁷ Gary K. Leak, Stanley Fish, "Religious Orientation, Impression Management, and Self-Deception: Toward a Clarification of the Link between Religiosity and Social Desirability", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28/3 (1989), s. 358.

⁵⁸ Juha Rääkkä, "Self-Deception and Religious Beliefs," *Heythrop Journal*, 48 (2007), s. 522-523.

⁵⁹ Christopher T. Burris, Geoffrey S. Navara, "Morality Play or Playing Morality?: Intrinsic Religious Orientation and Socially Desirable Responding", *Self and Identity*, 1 (2002), s. 67-76.

doğru orantılı ilişkiyi, bireyin pişesini tehdit eden duygu ve düşüncelere karşı bilinçdışı bir savunma çabasının ürünü olarak yorumlamışlardır.⁶⁰

Bununla birlikte, kendini aldatma aslında bireyin kendisini, olduğundan daha fazla sosyal açıdan istenir bir formda görmesini ifade ettiğinden ötürü ve iç güdümlü dindarların da sosyal istenirlik oranlarının yüksek olduğu⁶¹, yani dindar bireylerin kendi kötü eylemleri hakkında dürüst olmadıkları göz önünde bulundurulduğunda, kendini aldatma ve dindarlık arasında olumlu bir korelasyonun çıkması ihtimalinin makul olduğunu savunanlar da söz konusudur. Bu bağlamda Stephanie Karamer ve Azim Shariff, dindarlığın değil, ama dini durumların geçici de olsa insanları daha dürüst olmaları yönünde etkilediğini iddia etmektedir. Buna göre insanlar kendilerine dini inançlarını hatırlatan bir durum yaşadıklarında aldatıcı eylemlere daha az başvurmaktadır. Ancak genel anlamda dindarlık ile kendini aldatma arasında ters yönlü bir ilişkinin beklenmesi güçtür.⁶²

Özetle, kendini aldatma ve dindarlık ilişkisini konu edinen çalışmaların genel olarak iç güdümlü dini yönelim ile kendini aldatma arasında pozitif yönlü bir ilişki öngördükleri öngörülerinin doğrulandığı ifade edilebilir. Bu çalışma ise, Müslüman değerlerinin hakim olduğu bir toplum üzerinde yürütüldüğü için İslam'ın öğretilerinden hareketle iç güdümlü dini yönelim ile kendini ayarlama arasında ters yönlü bir ilişkiyi öngörmüştür. Bu bağlamda bundan sonraki kısımda, yapılan alan araştırması ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular hakkında bilgilere yer verilecektir.

Yöntem

Bu çalışmada, *“kendini aldatma, dış güdümlü dindarlık ile pozitif yönlü, iç güdümlü dindarlık ile ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki içerisindedir”* şeklindeki hipotez test edilecektir.

⁶⁰ Delroy L. Paulhus, “Two Component Models of Socially Desirable Responding”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 46/3 (1984), s. 606-607; Leak, Fish, “Religious Orientation, Impression Management, and Self-Deception”, s. 356.

⁶¹ C. Daniel Batson ve dğr., “Social Desirability, Religious Orientation, and Racial Prejudice”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17/1(1978), s. 37.

⁶² Stephanie R. Kramer, Azim F. Shariff, “Religion, Deception and Self-Deception”, *Cheating, Corruption and Concealment* (ed. Jan-Willem van Prooijen, Paul A.M. van Lange), Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 245.

Katılımcılar, 2011 yılında Bursa ilinde ikamet eden 80 erkek (%38,1) ve 130 kadın (%61,9) olmak üzere toplam 216 kişiden oluşmaktadır. Araştırma için en az lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip, 25-65 yaş arası bireyler tercih edilmiştir. Örneklem grubunun büyük bölümünü %50,5'lik oranla 25-34 yaş arası kesim oluşturmaktadır. Onu takiben %29'luk oranla 35-44 yaş grubu gelmektedir. 45-54 yaş arası, örneklemin %12,9'unu oluşturmaktayken, en az katılımcının bulunduğu yaş grubu ise %7,6 ile 55-65 yaş arasıdır.

Araştırma grubunun %6,1'i ilkokul mezunu kişilerden oluşmaktayken, %4,7'si ortaokul mezunları, %44,9'u lise mezunları ve %44,4'ü ise üniversite mezunu kişilerden meydana gelmektedir. Katılımcılar, aylık kazançları doğrultusunda yapılan tasnife dayanan ekonomik gelir düzeyi açısından incelendiğinde çoğunluğun %52,2'lik oranla en düşük gelir basamağında olduğu, daha sonra %33,8 ile orta düzeydeki kişilerden ve %13,9 ile de üst seviyede yer alan kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Katılımcılar *Balanced Inventory of Desirable Responding*⁶³ Ölçeğinin alt ölçeği olan kendini aldatma alt ölçeğini ve Allport ve Ross'un geliştirdiği *Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation* Ölçeğinin İbrahim Gürses tarafından Türkçe'ye uyarlanmış versiyonunu⁶⁴ cevaplandırmıştır. Katılımcıların seçilmesinde gönüllülük esasına göre hareket edilmiştir. Ayrıca anketler bizzat araştırmacı veya araştırmacıya yardım eden kimselerin gözetmenliğinde doldurulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 16 kullanılarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

⁶³ Delroy L. Paulhus, "Measurement and Control of Response Bias", *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (ed. John Robinson, Phillip Shaver, Lawrence Wrightsman), Academic Press, New York 1991, s. 37-41.

⁶⁴ İbrahim Gürses, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Arasta Yayınları, Bursa 2002, s. 173.

a. İç GÜdümlü Dini Yönelim ve Kendini Aldatma

Tablo 1

		İç GÜdümlü Dini Yönelim
	r	,307
Kendini Aldatma	p	,000
	N	185

Tablodan anlaşıldığı üzere, p değeri $0,000 < 0,05$ olduğu için sonuç istatistiksel olarak anlamlı görünmektedir. Yani iç güdümlü dini yönelim ile kendini aldatma arasında pozitif yönlü zayıf ancak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

b. Dış GÜdümlü Dini Yönelim ve Kendini Aldatma

Tablo 2

		İç GÜdümlü Dini Yönelim
	r	-,033
Kendini Aldatma	p	,659
	N	183

Tablo 2, p değeri $0,829 > 0,05$ olduğu için dış güdümlü dini yönelim ve kendini aldatma arasında istatistiksel olarak anlamlılık görünmediğini göstermektedir. Yani dış güdümlü dini yönelim ile kendini aldatma arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Fakat kendini aldatma ortalamalarına bakıldığında, dış güdümlü dini yönetime sahip

katılımcıların ortalamalarının (10,17), iç güdümlü dini yönelime sahip katılımcılardan (11) bir miktar düşük olduğu görülmektedir.

Bunların dışında, kendini aldatma ile yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve ekonomik gelir düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ancak kendini aldatma ortalamalarına bakıldığında erkeklerin (11,19) kadınlardan (10,32), yükseköğrenim görmüş katılımcıların (11,14) daha düşük eğitim seviyesinde yer alan katılımcılardan (lise 10,20/ ortaokul 11/ ilkokul 9,85) ve düşük ekonomik gelir seviyesine sahip katılımcıların (10,80) orta (10,42) ve yüksek (10,62) ekonomik gelir düzeyindeki katılımcılardan daha yüksek kendini aldatma ortalamasına sahip olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, iç güdümlü dini yönelime sahip bireylerin kendini aldatma oranlarının, dış güdümlü dini yönelime sahip bireylere göre daha düşük çıkmasını öngörmüştür. Zira, çeşidi ne olursa olsun aldatma eylemi, ister kişilerarası ister kendini aldatma, İslam dininde hoş görülmemekte, hatta karakter zafiyetine işaret ettiği kabul edilmektedir. Dinin kendisini bizatihi amaç olarak gören ve bu amaç üzere hayatını şekillendiren samimi mütedeyyin bireylerin, dini çeşitli amaçlara ulaştıran bir araç olarak kullananlara nazaran, daha az düzeyde kendini aldatma mekanizmasına başvuracağını öngörülmesi bu minvalden bakıldığında doğal görünmektedir. Ayrıca dış güdümlü dindarlığın izlenim yönetimiyle benzer motivasyonlara sahip olduğu⁶⁵ ve kendini aldatmanın izlenim yönetiminin belki de ilk adımı olduğu düşünüldüğünde, kendini aldatma ile dış güdümlü dindarlık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin beklenmesi olasıdır.

Kendini aldatmanın iç güdümlü dindarlıkla doğrusal bir ilişkiye sahip olamayacağı hipotezi, kendini aldatmanın muhtemel sonuçları düşünüldüğünde daha makul bir hal almaktadır. Kişi kendini aldatma yoluyla verdiği kararların sonuçlarını, sosyal olarak kabul edilebilir formlara sokabilir; böylelikle çok ahlaklı ya da iyi bir insan olduğuna dair sahip olduğu benlik imajını koruma imkanı elde edebilir. Verdiği kararların olumsuz sonuçlarını göremeyen kişi, yaptığı hataların farkında olamayabilir ve doğal olarak hatalarından ders alarak daha iyi bir insan olma yolunda ilerleme şansını kaçırabilir, yani kişisel gelişimi sekteye

⁶⁵ Peterson ve dğr., "Self-Deception and Impaired Categorization of Anomaly", s. 332.

uğrayabilir. Benlik bilgisine ulaşımı kısıtlanan kişi zamanla kendisine yabancılaşabilir. Kendisini aslında olduğundan daha olumlu sıfatlarla nitelendiren kişinin benliği, kendini aldatması tarafından sağlıklı bir şekilde beslenir ve nihayetinde hastalığa mahkum olabilir. Şişkin egosu sebebiyle kişi sosyal ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürmekte zorluk çekebilir. Böylelikle kişi hem kendisinden hem sosyal çevresinden hem de ahlaki karar verme yetisinden çok uzakta, bir hayal alemine hapsolabilir.

Durum böyle iken sonuçlar neden beklenileni vermemiş olabilir? Kendini aldatma ve dini yönelim korelasyonunu inceleyen diğer çalışmalara da bakıldığında, farklı ülkelerde yapılmış olmalarına rağmen benzer sonuçlar verdikleri göze çarpmaktadır. Hatırlanacağı üzere Leak ve Fish'in Amerika'da üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada kendini aldatma ve iç güdümlü dindarlık arasında pozitif korelasyon tespit edilirken, Burris ve Navara da Kanada'da yürüttükleri araştırmadan benzer bir sonuç elde etmişlerdi. Bu durum eldeki verilerin, bir ölçek probleminin işareti olabileceğini akla getirmektedir. Örneğin, henüz üzerinde uzlaşılmış bir dindarlık tanımı bile bulunmazken ölçeklerin dindarlık kavramını nasıl ölçebileceği hususu tartışılan önemli konular arasında yer almaktadır. Zira kullanılan dindarlık ölçeğinden elde edilecek sonuç aslında, o ölçeğin hangi dindarlık tanımı üzerinden inşa edildiğiyle yakından ilgilidir.⁶⁶ Dindarlık ölçeklerinin yanı sıra, genel olarak ölçek-olgu ilişkisi problemi de psikometrik ölçümlerin bilinen başat problemleri arasında yer almaktadır.⁶⁷ Psikolojik fenomenlerin ölçümü zorlaştıran çok boyutlu kompleks yapısı, ölçeğin küçük farklılıkları dahi ölçebilecek hassasiyette olup olmaması gibi hususlar ölçeklerin güvenilirliği ile ilgili soru işaretleri uyandırmaktadır. Bunun dışında katılımcıların yanıtlarının sosyal istenirlik etkisi dolayısıyla her zaman olanı yansıtmaması da bilinen ölçüm problemleri arasında yer almaktadır.⁶⁸ Bu ve bunun gibi nedenler dolayısıyla

⁶⁶ Ahmet Onay, "Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4 (2001), s. 440.

⁶⁷ Asım Yapıcı, "Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek Mi Olguyu, Olgu Mu Ölçeği Oluşturmakta?", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004), s. 112.

⁶⁸ R. Michael Furr, Verne R. Bacharach, *Psychometrics: An Introduction*, Sage Publication, California 2008, s. 10-13.

araştırma sonuçlarının beklenenin aksine tablolar ortaya koyması ihtimal dahilinde görünmektedir.

Kendini aldatma ve dindarlık ilişkisine odaklanan önceki çalışmalar, dinin acımasız yaşam olaylarına karşı bir savunma mekanizması olarak işlev gördüğü, yani insanları tatlı bir uyusukluğa sevk ederek aldattığı iddiasına sahip olduğu için, araştırma sonuçlarının iddia edileni destekler mahiyet arz etmesi, bahse konu olan araştırmaların yürütücüleri tarafından doğal karşılanmıştır. Ancak bizim bakış açımız, özellikle İslam dini özelinde düşünüldüğünde dinin, bir aldatmacaya sebep olmaktan ziyade, aldatmayı ahlak dışı olarak addedip engelleyici bir etkiye sahip olacağı öngörüsü üzerine temellendiği için, sonuçların önceki araştırmalar paralelinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu sebeple, bizim çalışmamız özelinde bu sonuçlara araştırmanın yapıldığı dönemde Türkiye'deki hakim sistem ile ilgili yorumlar getirilmesi mümkündür⁶⁹. Bu araştırmanın yapıldığı zaman diliminde Türkiye'de katı laiklik yorumuna sahip bir düzen egemendi ve bu katı sistem bireyler üzerinde seküler bir çevre baskısı oluşturmaktaydı. Bu baskının doğal bir sonucu olarak birey yapmak istedikleri ile zorunlu oldukları arasında bir ikileme sürüklenebilmekte ve bu durum bireyde içsel bir gerilime sebep olabilmektedir. Böylesi ikileme karşı karşıya kalan bireyin ise, tıpkı Festinger'in yukarıda bahsi geçen bilişsel çelişki teorisinde olduğu gibi, çelişik durumun yarattığı bilişsel dengesizliği azaltmak ve beliren rahatsızlık hissinden kurtulmak için perspektifini değiştirme girişiminde bulunması muhtemeldir. Sözgelimi mütedeyyin bir birey olarak katı/dışlayıcı laik sistemde yaşamak demek çoğu zaman için inancı evde bırakıp işe, okula, üniversiteye gitmek anlamına gelebilmektedir. Bu sebeple pek çok samimi Müslümanın, kamusal alan-özel alan ayırımının bir getirisi olarak zaman ve mekana göre farklı dindarlık şekilleri üretmek zorunda kaldığı ileri sürülebilir. Dolayısıyla dinlerini yaşama arzusunda olan bireylerin dışlayıcı laik sistemin gerektirdiği gibi inanmak ya da-muş gibi yaşamak ikileminde bırakıldığı öne sürülebilir.

Sonuçların alternatif bir yorumu olarak şuna da yer verilebilir: Kendini aldatmanın gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki uçurumu kapatmak adına bir girişim olabileceği düşünüldüğünde, iç güdümlü

⁶⁹ Araştırmanın yapıldığı 2011 yılında, genel anlamda kamusal alan olarak nitelendirilen alan, özel anlamda ise üniversiteler dahil hemen hemen tüm devlet dairelerinde başörtüsü gibi dini çağrışımı olan sembollerin yasağı devam etmekteydi.

dindarların bir gerçek benlik-ideal benlik farkı sebebiyle mağdur oldukları söylenebilir. Bu da sağlam karakterlere sahip iç güdümlü dini yönelimli Müslüman bireyler yetişmediğinin bir habercisi olarak değerlendirilebilir. Zira dinin kişilik gelişimini desteklediği yapılan pek çok araştırmayla kanıtlanmışken⁷⁰, iç güdümlü dini yönelime sahip bireylerin, kendini aldatma gibi ahlaki zafiyetler taşıması tam bir tezat olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akın, Ahmet, "Kendini Aldatma", *Psikolojide Güncel Kavramlar II: Benlik* (ed. Ahmet Akın, Ümran Akın), İstanbul: Nobel Yayıncılık 2015, s. 51-92.
- Akın, Ahmet, *Kendini Aldatma: Neden ve Sonuçlara İlişkin Bir Analiz*, İstanbul: Nobel Yayıncılık 2010.
- Akto, Akif, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011), s. 191-217.
- Baars, Bernard J., "In The Theatre Of Consciousness: Global Workspace Theory, A Rigorous Scientific Theory of Consciousness", *Journal of Consciousness Studies*, 4/4 (1997), s. 292-309.
- Bandura, Albert, "Self Deception: A Paradox Revisited", *Behavioral and Brain Sciences*, 34/1 (2011), s. 16-17.
- Batson, C. Daniel- Naifeh, Stephen J.- Pate, Suzanne, "Social Desirability, Religious Orientation, and Racial Prejudice", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17/1, (1978), s. 31-41.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitabevi 1972.
- Brown, Rachel, "The Emplotted Self: Self-Deception and Self-Knowledge", *Philosophical Papers*, 32/ 3 (2003), s. 279-300.
- Burris, Christopher T.-Navara, Geoffrey S., "Morality Play or Playing Morality?: Intrinsic Religious Orientation and Socially Desirable Responding", *Self and Identity*, 1 (2002), s. 67-76.

⁷⁰ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 211-218; Akif Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), s. 214-215; Yahya Turan, "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2009), s. 289-291; Vassilis Saroglou, "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni İncelemeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000), s. 137-143.

- Chance, Zoë- Norton, Michael I., "The What and Why of Self-Deception", *Current Opinion in Psychology*, 6 (2015), s. 104-107.
- Colvin, C. Randall- J., Block- Dc., Funder, "Overly Positive Self-Evaluations and Personality: Negative Implications for Mental Health," *Journal of Personality and Social Psychology*, 68/6 (1995), s. 1152-1162.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi 1993.
- Delroy L. Paulhus, "Measurement and Control of Response Bias", *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (ed. John Robinson, Phillip Shaver, Lawrence Wrightsman), New York: Academic Press 1991, s. 17-59.
- Festinger, Leon, *A Theory of Cognitive Dissonance*, California: Standford University Press 1957.
- Fingarette, Herbert, *Kendini Aldatma*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2003.
- Funkhouser, Eric, "Do The Self-Decieved Get What They Want?", *Pasific Philosophical Quarterly*, 86/3 (2005), s. 295-312.
- Furr, R. Michael- Bacharach, Verne R., *Psychometrics: An Introduction*, California: Sage Publication 2008.
- Gervais, Will M.- F. Shariff, Azim- Norenzayan, Ara, "Do You Believe in Atheists? Distrust Is Central to Anti-Atheist Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 101/6 (2011), s. 1189-1206.
- Gervais, Will M., "Everything Is Permitted? People Intuitively Judge Immorality as Representative of Atheists", *PLOS ONE*, 9/4 (2014), s. 1-9.
- Goleman, Daniel, "What is Negative About Positive Illusions? When Benefit for the Individual Harm Collective", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8/2 (1989), s. 190-197.
- Gürses, İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, Bursa: Emin Yayınları 2010.
- Hippel, William von-Trivers, Robert, "The Evolution and Psychology of Self-Deception", *Behavioral and Brain Sciences*, 34 (2011), s. 1-56.
- Holton, Richard, "What is the Role of The Self in Self Deception", *The Aristotelian Society*, 101/1 (2001), s. 53-69.
- Hökelekli, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, 4.B., Bursa: Emin Yayınları 2013.
- Kirby, Steve, "Telling Lies? An Exploration of Self-Deception and Bad Faith", *European Journal of Psychotherapy, Counselling & Health*, 6/2 (2003), s. 99-110.
- Kirsch, Julie, "The Truth About Self-Deception", <http://www.spring.org.uk/2009/10/the-truth-about-self-deception.php> (Erişim Tarihi: 18.06.2015).

- Kramer, Stephanie R.- Shariff, Azim F., "Religion, Deception and Self-Deception", *Cheating, Corruption and Concealment* (ed. Jan-Willem van Prooijen, Paul A.M. van Lange), Cambridge: Cambridge University Press 2016, s. 233-249.
- Kuşat, Ali, "Psikolojik Bir Olgu Olarak Kendini Aldatma ve Dini İnançla İlişkisi", *Dini Araştırmalar*, 3/8 (2000), s. 97-116.
- Leak, Gary K.-Fish, Stanley, "Religious Orientation, Impression Management, and Self-Deception: Toward a Clarification of the Link between Religiosity and Social Desirability", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28/3 (1989), s. 355-359.
- Leary, Mark, "The Self We Know and the Self We Show: Self-esteem, Self-presentation, and the Maintenance of Interpersonal Relationships", *Blackwell Handbook of Social Psychology: Interpersonal Processes* (ed. Garth J. O. Fletcher, Margaret S. Clark), Malden: Blackwell Publishing 2003, s. 457-477.
- Levy, Neil, "Self-Deception and Moral Responsibility," *Ratio(new series)*, 17/3 (2004), s. 294-311.
- Lewinsohn, Peter M.- Mischel, Walter- Chaplin, William- Barton, Russell, "Social Competence and Depression: The Role of Illusory Self-Perceptions", *Journal of Abnormal Psychology*, 89/2 (1980), s. 203-212.
- Lockie, Robert, "Depth Psychology and Self-Deception," *Philosophical Psychology*, 16/1 (2003), s. 127-148.
- Lu, Hui Jing- Chang, Lei, "Deceiving Yourself to Better Deceive High-Status Compared to Equal-Status Others", *Evolutionary Psychology*, 12/3 (2014), s. 635-654.
- Masaroğulları, Güncel- Koçakgöl, Muhammet, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayıncılık 2011.
- Mele, Alfred R., "Real Self-Deception", *Behavioral and Brain Sciences*, 20 (1997), s. 91-136.
- Mele, Alfred R., *Irrationality: An Essay on Akrasia, Self-Deception and Self-Control*, Oxford: Oxford University Press 1987.
- Mele, Alfred R., *Self-Deception Unmasked*, Princeton: Princeton University Press 2001.
- Nelkin, Dana K., "Self-Deception, Motivation, and The Desire to Believe", *Pasific Philosophical Quarterly*, 83/4 (2002), s. 384-406.
- Newman, Leonard S., "Motivated Cognition and Self-Deception", *Psychological Inquiry*, 10/1 (2009), s. 59-63.
- Onay, Ahmet, "Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4 (2001), s. 439-449.

- Paulhus, Delroy L., "Interpersonal and Intrapyschic Adaptiveness of Trait Self-Enhancement: A Mixed Blessing?", *Journal of Personality and Social Psychology*, 74/5 (1998), s. 1197-1208.
- Paulhus, Delroy L., "Self-Deception and Impression Management in Test Responses", *Personality Assessment via Questionnaires: Current Issues in Theory and Measurement* (ed. A. Angleitner J.S. Wiggins), Berlin: Springer-Verlag 1986, s. 143-165.
- Paulhus, Delroy L., "Two Component Models of Socially Desirable Responding", *Journal of Personality and Social Psychology*, 46/3 (1984), s. 598-609.
- Peterson, Jordan B.- DeYoung, Colin G.- Driver-Linn, Erin- Séguin, Jean R.- Higgins, Daniel M.- Arseneault, Louise- Tremblay, Richard E., "Self-Deception and Failure to Modulate Responses Despite Accruing Evidence of Error", *Journal of Research in Personality*, 37 (2003), s. 205-223.
- Peterson, Jordan B.- Driver-Linn, Erin- DeYoung, Colin G., "Self-Deception and Impaired Categorization Of Anomaly", *Personality and Individual Differences*, 33 (2002), s. 327-340.
- Polonoff, David, "Self-Deception", *Social Research*, 54 (1987), s. 45-53.
- Räikkä, Juha, "Self-Deception and Religious Beliefs," *Heythrop Journal*, 48 (2007), s. 513-526.
- Saroglou, Vassilis, "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni İncelemeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000), s. 123-144.
- Scott, Brandon Glynn, *Moral Transgression, Guilt and Self-Deception: Is Cleansing Strictly Physical?* (MA Dissertation Thesis, Stephen F. Austin State University) Nacogdoches 2008.
- Scott-Kakures, Dion, "At Permanent Risk: Reasoning and Self-Knowledge in Self-Deception," *Philosophy and Phenomenological Research*, 64/3 (2002), s. 576-603.
- Taylor, Shelley E.- Brown, Jonathon D., "Positive Illusions and Well-Being Revisited Separating Fact From Fiction", *Psychological Bulletin*, 116/1 (1994), s. 21-27.
- Tenbrunsel, Ann E.- Messick, David M., "Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior", *Social Justice Research*, 17/2 (2004), s. 223-236.
- Trivers, Robert, "The Evolution and Psychology of Self-Deception", *Behavioral and Brain Sciences*, 34 (2011), s. 1-56.
- Turan, Yahya, "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2009), s. 279-295.

Wilson, Timothy D.- Gilbert, Daniel T., "Affective Forecasting", *Advences in Experimental Social Psychology*, 35 (2003), s. 345-411.

Yapıcı, Asım, "Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek Mi Olguyu, Olgu Mu Ölçeği Oluşturmakta?", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004), s. 85-118.